

Τέχνες & Χώροι Υγείας

επιμέλεια: Φανή Βαβύλη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

ISBN 978-960-456-149-0

© Copyright: Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Φ. Βαβύλη, Θεσσαλονίκη, 2009

Σχέδιο εξωφύλλου: Αγγελική Μαλακασιώτη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία - εκτύπωση

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας
Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229
e-mail: info@ziti.gr

Βιβλιοπωλείο

Αρμενοπούλου 27 • 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310.203.720, Fax 2310.211.305
e-mail: sales@ziti.gr

www.ziti.gr

Πρόλογος

*Α*πόψη ότι η τέχνη μπορεί να υπάρξει παντού, και όχι μόνο στα μουσεία και στις γκαλερί, οδήγησε, ήδη από τη δεκαετία του 1960, σε μια αυξανόμενη παρουσία έργων τέχνης σε διάφορα μέρη της πόλης: Σε πλατείες, δημόσια πάρκα, πεζοδρόμους, πανεπιστημιούπολεις, σχολεία, σιδηροδρομικούς σταθμούς και νοσοκομεία. Η σημασία αυτής της διάχυσης των έργων τέχνης για την εικόνα των δημόσιων χώρων είναι ανάλογη με αυτήν της τοποθέτησης αγαλμάτων και της ανέγερσης μνημείων στις πόλεις του 19ου αιώνα.

Η “δημόσια τέχνη” είναι ένας εξαιρετικά γενικός όρος, με τον οποίο επιχειρείται να περιγραφεί κάθε καλλιτεχνική δημιουργία και δράση που χωροθετείται σε δημόσιο χώρο, έξω δηλαδή από το μουσείο ή την γκαλερί. Η άνθηση της δημόσιας τέχνης κατά τις τελευταίες δεκαετίες οφείλεται, αφενός και κατά πολύ, στη χρηματοδότηση που οι κυβερνήσεις άρχισαν να διαθέτουν για δημόσια έργα (projects), συμπεριλαμβανομένων και των κτηρίων υγείας, και αφετέρου στη δραστηριότητα καλλιτεχνών. Όλο και περισσότεροι καλλιτέχνες αντιλαμβάνονται και αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους έναντι του κοινωνικού συνόλου, αν και γνωρίζουν ότι η τέχνη είναι ένα κομμάτι του παγκόσμιου οικονομικού περιβάλλοντος και μια πολυεθνική επιχείρηση πολλών δισεκατομμυρίων (π.χ. Demian Hirst). Πολλοί καλλιτέχνες χρησιμοποιούν σήμερα δημόσιους χώρους (κοινόχρηστους, δημοτικούς κ.ο.κ)

και κτήρια για να προσεγγίσουν και να απευθυνθούν σε ένα μη καλλιτεχνικό κοινό (non-art) αλλά και για να κάνουν μια πολιτική δήλωση. Είναι ίσως υπερβολικό να πούμε ότι αυτό μπορεί να αλλάξει τον κόσμο, σίγουρα, όμως, μπορεί να συμβάλει στην προσέγγιση του σύγχρονου κόσμου και στην κατανόησή του.

Η ερώτηση γιατί ο αρχιτέκτων προσθέτει τέχνη σε ένα κτήριο του, που ήδη είναι ‘τέλειο’, έχει τις ρίζες της στο παρελθόν (Karl Schinke: τοποθέτηση αγαλμάτων σε σημαντικά κτήρια) αλλά έχει απαντηθεί και από τον Mies van der Rohe (Barcelona Pavilion: George Kolbe’s sculpture). Αυτά τα στοιχεία δεν έχουν καμία σχέση με την παρείσφρηση διακόσμησης στην καθαρότητα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και αποτελούν μέχρι σήμερα πρακτική πολλών αρχιτεκτόνων (sculpture garden, MoMA, N.Y. by Philip Johnson, 1953, Scarpa’s projects κ.ά.).

Σε αντίθεση με τις επισκέψεις στα μουσεία, που αποτελούν μια ευχάριστη διαδικασία των διακοπών μας ή τόπους χαλάρωσης στον ελεύθερο χρόνο μας, οι επισκέψεις στα κτήρια υγείας δεν έχουν κανένα στοιχείο ψυχαγωγίας. Φανταστείτε το πέρασμά σας από ένα τμήμα επειγόντων περιστατικών ή από τα εξωτερικά ιατρεία και, ιδιαίτερα, από χώρους με μεγάλη κίνηση ασθενών, επισκεπτών, ιατρών και νοσηλευτών ή την παραμονή σας σε μια χειρουργική κλινική.

Αυτό το βιβλίο προέκυψε και από επισκέψεις μελέτης σε διάφορες εγκαταστάσεις υγείας. Στο νοσοκομείο Huddinge, σε προάστιο της Στοκχόλμης, στα

τέλη της δεκαετίας του 1980, με εξέπληξε και με εντυπωσίασε η παρουσία έργων τέχνης αλλά και η ύπαρξη, μέσα στους χώρους του, ενός μικρού μουσείου με θέμα τους Vikings. Τα επόμενα χρόνια, επιβεβαιωνόταν όλο και πιο συχνά ότι οι τέχνες μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία ενός ηρεμότερου, καθησυχαστικού και προστατευτικού περιβάλλοντος.

Δημόσια τέχνη
Revolving Torsion Fountain, 1972, Naum Gabo, St Thomas's Hospital, London, U.K. (<http://www.pbase.com/jjames>).

Οι θεραπευτικές τέχνες (healing arts, therapeutic arts) είναι ένας ευρύς όρος που εμπεριέχει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Σύμφωνα με μελέτες, οι τέχνες για την υγεία (θεραπευτικές τέχνες) συμβάλλουν στην ταχύτερη ανάρρωση του ασθενή βοηθώντας τον να χειριστεί και να αντιμετωπίσει, όσο το δυνατόν καλύτερα,

Δημόσια τέχνη
Globe, Costas Varotsos 1996, International Airport of Thessaloniki, Greece, <http://www.costasvarotsos.gr/>

τη νοσοκομειακή εμπειρία. Ο ρόλος τους είναι να μεταφέρουν θετική ενέργεια και μιαν αίσθηση άνεσης σε χώρους, οι οποίοι συνήθως βιώνονται ως χώροι με υψηλή συγκινησιακή φόρτιση -έστω και πρόσκαιρα.

Το ερώτημα 'τι είναι καλή και τι κακή τέχνη, τι είναι κατάλληλο ή όχι', μεταφερμένο και στο θεραπευτικό

περιβάλλον –είτε πρόκειται για ζωγραφική, γλυπτική ή performance arts, cinema ή κάτι άλλο– συνεχίζει να υφίσταται. Αν οι τέχνες κινητοποιούν, συγκινούν, συμβάλλουν προς μια επιθυμητή κατάσταση, προς μια βελτίωση της ψυχικής και σωματικής κατάστασης του ατόμου και ιδιαίτερα του ασθενή, τότε μπορούμε να τις εισαγάγουμε και στο θεραπευτικό περιβάλλον. Ο τρόπος με τον οποίο ο κόσμος αποδέχεται και συμμετέχει στις τέχνες μεταβάλλεται συνέχεια. Τα παιδιά, οι νέοι και οι ηλικιωμένοι αναμένουν σήμερα μιαν αλληλεπίδραση με τις καλλιτεχνικές διαδικασίες στις οποίες συμμετέχουν και δεν αρκούνται πλέον στον ρόλο των απλών καταναλωτών.

Το ερώτημα *γιατί μια εγκατάσταση υγείας να επενδύσει χρήματα στον τομέα των τεχνών*, αποτελεί αντικείμενο διαμάχης. Διλήμματα συνεχίζουν να υφίστανται με κυρίαρχη την πρόταξη της προτεραιότητας για την κάλυψη των διαρκών και κατεπειγουσών αναγκών (ιατρικών, χωρικών, εξοπλισμού κ.ά.), ενώ η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ της αρχιτεκτονικής και των τεχνών υποτάσσεται σε αυτήν την προτεραιότητα. Στις καλύτερες περιπτώσεις η συζήτηση ανάμεσα στους διοικητές, στο προσωπικό και στο κοινό καταλήγει σε μιαν επιχειρηματολογία για τον βαθμό στον οποίο επηρεάζεται από την παρουσία της τέχνης η θεραπευτική διαδικασία και ο χρόνος παραμονής σε ένα νοσοκομείο. Παρ' όλα αυτά, τα επιχειρήματα για περισσότερη ποιοτική δημόσια τέχνη στα νοσηλευτήρια γίνονται όλο και περισσότερα.

Εν κατακλείδι, στο βιβλίο αυτό επιχειρείται να αναδειχθεί η συμπίεση αρχιτεκτονικής και τέχνης στη δημιουργία του κατάλληλου θεραπευτικού περιβάλλοντος.

Φανή Βαβύλη

Ευχαριστίες

Το βιβλίο αυτό επιχειρεί να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, τη σχετική με έναν ευαίσθητο τομέα, όπως είναι η παρουσία των τεχνών τα κτήρια περίθαλψης. Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλαν πολλοί. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους φίλους συναδέλφους αρχιτέκτονες και εικαστικούς που μου παραχώρησαν το υλικό και τη δουλειά τους για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, και ιδιαίτερα τους Dani Karavan, Γιώργο Χατζημηάλη, Δημήτρη Φράγκο, Michael Paatela, Moshe Zahry, τη Milla Järvi-petäjä του Arts Council of South-West Finland καθώς και τον παλιό μου φοιτητή Γιάννη Χατζηκωνσταντίνου.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τη φίλη Vera Ronnen για την, με ενθουσιασμό, υποστήριξη της ιδέας της συγγραφής αυτού του βιβλίου.

Την Αγγελική Μαλακασιώτη για τη συνεργασία της στον σχεδιασμό του εξωφύλλου.

Τον φιλόλογο Νίκο Φωτίου για το προσεκτικό διάβασμα των κειμένων.

Τον Νίκο Νικολαΐδη, των εκδόσεων ΖΗΤΗ, για την ατέλειωτη υπομονή του στην επεξεργασία εικόνων και κειμένων.

Τέλος, την Αντιγόνη Μανωλίδου, που χωρίς τη συμμετοχή της η συγγραφή αυτού του βιβλίου δεν θα είχε ξεκινήσει.

Και πάντοτε τον σύντροφό μου, Νίκο Τσινίκα, για την παρουσία του σε όλες τις δυσκολίες του εγχειρήματος.

Η ιατρική θεραπεύει το σώμα και η τέχνη την ψυχή

Η ιατρική τα τελευταία χρόνια έχει παρουσιάσει συγκλονιστικές εξελίξεις. Η αποκρυπτογράφηση του ανθρώπινου γονιδιώματος και η διερεύνηση της γενετικής αιτίας των ασθενειών, οι υψηλότερης ευκρίνειας απεικονιστικές μέθοδοι (όπως αξονική, μαγνητική και ποσιτρονιακή τομογραφία ή τετραδιάστατη υπερηχοτομογραφία), η ρομποτική και η ελάχιστα επεμβατική χειρουργική, καθώς και η χρήση βλαστοκυττάρων, αποτελούν μερικές μόνον από τις εξελίξεις αυτές, που έχουν τεθεί στη διάθεση του ασθενή. Οι νέες αυτές διαγνωστικές και θεραπευτικές μέθοδοι, μαζί με την υψηλή τεχνολογία που τις συνοδεύει, έχουν αναπτυχθεί στους σύγχρονους χώρους υγείας, όπου το ιατρικό, παραϊατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό συνεργάζεται προκειμένου να θεραπευτούν οι ασθενείς με τη μεγαλύτερη δυνατή ασφάλεια και αποτελεσματικότητα.

Όμως, όπως είχε επισημάνει και ο Σωκράτης, όταν τα σώματα ασθενούν και οι ψυχές αρρωσταίνουν περισσότερο. Η ίδια η αρρώστια και πολύ περισσότερο η εισαγωγή και νοσηλεία στο Νοσοκομείο, αποτελούν ιδιαίτερα αγχογόνες καταστάσεις που επιφέρουν ψυχική καταπόνηση στους ασθενείς, δυσκολεύοντας την αποκατάσταση της υγείας τους. Παρά ταύτα, η ιατρική, παρασυρμένη ίσως από τις ταχύτατες τεχνολογικές εξελίξεις, είχε δώσει μεγαλύτερη έμφαση στη θερα-

πεία της σωματικής αρρώστιας και λιγότερο στον πόνο της ψυχής που τη συνοδεύει. Το πνεύμα αυτό επηρέασε και τους χώρους υγείας, τους χώρους δηλαδή στους οποίους ασκείτο η ιατρική. Έτσι, τα παλαιότερα θεραπευτήρια ήταν κτίρια απλά, με λιτές γραμμές και μικρά παράθυρα, που απέπνεαν σοβαρότητα, αυστηρότητα κι επαγγελματισμό.

George Pompidou Hospital, Paris.

(photo: F. Vavili)

Η προοδευτική επικράτηση της άποψης ότι η σύγχρονη αντιμετώπιση του ασθενή δε θα πρέπει να εστιάζεται μόνο στην οργανική δυσλειτουργία αλλά θα πρέπει να συνυπολογίζει και την πνευματική και συναισθηματική κατάστασή του, οδήγησε σε μια αναθεώρηση της αρχιτεκτονικής προσέγγισης των χώρων υγείας. Σύμφωνα με αυτήν, οι χώροι υγείας θα πρέπει να προάγουν την αξιοπρέπεια και αυτονομία του ασθενή δημιουργώντας ένα περιβάλλον οικείο και φιλικό, όχι μόνο για τον ίδιο αλλά και για όλο το ιατρικό και παραϊατρικό προσωπικό. Έτσι, σχεδιάστηκαν θεραπευτήρια με φαντασία, ενδιαφέρουσες αρχιτεκτονικές φόρμες, μεγάλα ανοίγματα και αίθρια, άπλετο φως και στενότερη επαφή με τον περιβάλλοντα χώρο και τη φύση. Επί πλέον, δόθηκε μεγάλη σημασία στην αρχιτεκτονική των εσωτερικών χώρων και την τοποθέτηση έργων τέχνης, όπως πίνακες και γλυπτά.

Αυτήν την ιδιαίτερη σχέση ιατρικής και τέχνης εξετάζεται στο πρωτότυπο και εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο *Τέχνες & Χώροι Υγείας*. Σε αυτό, ανασκοπείται η διαχρονική εξέλιξη αυτής της αλληλεπίδρασης κι εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους η τέχνη, σε όλες τις εκφάνσεις της, μπορεί να επηρεάσει όχι μόνον τη λειτουργία των χώρων υγείας αλλά και την άσκηση της ίδιας της ιατρικής. Με την έννοια αυτή, το βιβλίο είναι πολύ χρήσιμο τόσο για τους αρχιτέκτονες όσο και για εμάς τους γιατρούς, ίσως ιδιαίτερα για εμάς, γιατί μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε από μια άλλη οπτική γωνία τη σχέση μας με τους ασθενείς και τον τρόπο που λειτουργούμε στους χώρους υγείας. Άλλωστε, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, όπως είπε και ο Γκωτιέ, η τέχνη όσο ταπεινή και αν είναι εξυψώνει πάντοτε την ψυχή.

Καθηγητής Βασίλης Κ. Ταρλατζής
Διευθυντής Α' Μαιευτικής & Γυναικολογικής Κλινικής
Αναπληρωτής Πρόεδρος Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ.

Περιεχόμενα

1. Χώροι υγείας & στρες Φανή Βαβύλη & Αντιγόνη Μανωλίδου	13
2. Ανάρρωση & Περιβάλλον Φανή Βαβύλη	19
3. Η Τέχνη στην ιατρική: Ιστορικές αναφορές Αντιγόνη Μανωλίδου	25
4. Η Τέχνη στους χώρους υγείας Φανή Βαβύλη & Αντιγόνη Μανωλίδου	37
5. Φύση & χώροι υγείας Αντιγόνη Μανωλίδου	61
6. Σήμανση, προσανατολισμός & τέχνες Φανή Βαβύλη	71
7. Case Studies	79
Finsbury Health Centre, London	81
Huddinge Hospital –Stockholm	83
Rikshospitalet i Oslo, Norway	87
Leith Community Treatment Centre, Edinburgh, UK	90
Turku University Central Hospital, Finland	92
A Future Urban Health Center	95
“Ohel”, Sheba Hospital, Tel Hashomer, Israel	100
Experiencing the hospital: moments	103
Νοσοκομείο/Hospital/Ospedale	107
8. Επίλογος Φανή Βαβύλη	115
Βιβλιογραφία	117

Θα ήθελα να έχω τον χρόνο να φτιάξω καλύτερα αυτήν τη διήγηση και να της δώσω την ροή που της αξίζει, αλλά δεν μου αφήσατε τον χρόνο, σας παραδίδω τις παρατηρήσεις μου όπως είναι με την σειρά που μου ήρθαν. Κλινικές παρατηρήσεις, στο κρεβάτι του ασθενούς. Έτσι βλέπουμε τους ανθρώπους εδώ, με ένα κουτί γλυκά, με επισκέψεις, αποσπασματικά, με την ευκαιρία μιας εξέτασης, δεν έχουμε τον χρόνο να δημιουργήσουμε μια σχέση διαρκείας, όλα είναι μετρημένα. Μια ολόκληρη μέρα μοιάζει με μια σειρά απο χτυπήματα που έρχονται από διαφορετικούς αντιπάλους, θα έλεγα μάλιστα απο μικρά χτυπήματα γιατί ο αριθμός τους, παραδόξως, η ποικιλία τους, η αδιάκοπη εναλλαγή τους, εξασθενεί τόσο πολύ την επίδρασή τους. Πιστεύω ότι ο πόλεμος πρέπει να δίνει στον στρατιώτη παρόμοια συναισθήματα... Στην αρχή εμφανίζεται η κοινοτοπία, μετά ένα σοκ που φέρνει απάθεια, μετά το κενό, μετά ένα σοκ που φέρνει τρέλα, μετά τίποτα, μετά μια νέα ανάφλεξη από το πουθενά, τη στιγμή που πιστεύουμε ότι έρχεται η νηνεμία γίνεται ένας βομβαρδισμός, καταφεύγουμε σε έναν ανοιχτό τάφο, κολλάμε σε μια βροχή από αίμα, βγαίνουμε από αυτήν, πάντα βγαίνουμε, στην αρχή μόλις και μετά βίας, σκληραγωγούμαστε...

Ολιβιέ Πουριόλ "Ο Ζωγράφος με το νυστέρι", σελ 9-10
εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ 2007

Χώροι υγείας & σιτες

Φανή Βαβύλη & Αντιγόνη Μανωλίδου

Φανή Βαβύλη,
Δρ. Αρχιτέκτων,
Καθηγήτρια Τμήματος Αρχιτεκτόνων, Α.Π.Θ.

Αντιγόνη Μανωλίδου,
Εικαστικός, εκπαιδευτικός

Η 'υγεία' και η 'νόσος' είναι έννοιες που ταυτίζονται με τη ζωή, και αυτό αφορά όλα τα έμβια όντα. Ειδικότερα, η αίσθηση της πλήρους αδυναμίας που νιώθει ο άνθρωπος απέναντι στη νόσο και η λαχτάρα του για καλή υγεία οδήγησαν ποικίλους πολιτισμούς στην προσωποποίηση και στη θεοποίηση της έννοιας της υγείας, έτσι ώστε το άτομο να μπορεί να την επικαλείται, όταν την έχει ανάγκη, και να της εκφράζει τον σεβασμό και την ευγνωμοσύνη του.

Στην Αρχαία Ελλάδα η Υγεία λατρευόταν ως θεότητα στους ίδιους ναούς με τον πατέρα της, τον θεό-ιατρό Ασκληπιό. Θεωρούνταν θεά της υγείας, της καθαριότητας και της υγιεινής και αδελφές της ήταν η Πανάκεια, η Ιασώ και η Αίγλη. Αναφέρεται και ως σύντροφος της θεάς Αφροδίτης συνδέοντας την υγεία με την ομορφιά και υποδηλώνοντας τη σημασία τους.¹ Αν και η Υγεία είναι κυρίως προστάτιδα της σωματικής υγείας, εμφανίζεται να μεριμνά και για την πνευματική υγεία, φροντίδα που είχε ανατεθεί κυρίως στη θεά της σοφίας Αθηνά. Αναφορές στην Υγεία συναντώνται σε πολλά αρχαία ελληνικά κείμενα (Ορφικοί ύμνοι 67, 68, Αισχύλος, 'Αγαμέμνων', 'Όρκος του Ιπποκράτη, Ελληνικά Λυρικά κ.ά.).²

1. Τσοτάκου-Καρβέλη Α., Λεξικό της Ελληνικής Μυθολογίας, εκδ. Γνώση, σ. 195.

2. Κακριδής Ι., Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, σ. 231 (1^{ος} τ.), σ. 213 (2^{ος} τ.).

'Υγεία', μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο, Μουσείο Ερμιτάζ, Αγία Πετρούπολη.

Στην κλασική γλυπτική αναπαριστάται ως παρθένα με καλοσυνάτη και ήρεμη όψη είτε μόνη της είτε με τον πατέρα και τις αδελφές της είτε όρθια να ακουμπά στον πατέρα της. Το χαρακτηριστικό της είναι το μεγάλο ερπετό που κρατά στα χέρια.

(<http://www.theoi.com/Ouranios/AsklepiasHygeia.html>)

Στη σύγχρονη εποχή η έννοια της υγείας ορίζεται από τον Π.Ο.Υ.³ ως η 'επίτευξη της βέλτιστης φυσικής και διανοητικής ευεξίας και κοινωνικής ευημερίας και όχι μόνο η απουσία της ευδιάκριτης ασθένειας σε σχέση πάντοτε με το περιβάλλον'. Ο ορισμός αυτός έχει αμφισβητηθεί εξαιτίας του ουτοπιστικού στόχου που θέτει και της δομής του ιατρικού συστήματος που εξυπηρετεί, ενός συστήματος που έχει την τάση να διαχωρίζει με στεγανά τον ασθενή από τον υγιή και να χαρακτηρίζει ως ασθέ-

3. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (World Health Organization).

νεια οποιαδήποτε παρέκκλιση από τα παραπάνω. Πιθανόν άλλοι ορισμοί να είναι πιο ρεαλιστικοί. Ένας ορισμός, μάλλον φιλοσοφικός, είναι αυτός που διατυπώθηκε από τον R. Dubos: 'Υγεία είναι ένας τρόπος ζωής που επιτρέπει σε ατελείς ανθρώπους να διάγουν μια ζωή όχι ιδιαίτερα επώδυνη, καθώς πορεύονται σε έναν ατελή κόσμο'. Ο A. Antonovsky μάς προτείνει να δούμε την κατάσταση της ύπαρξής μας ως ένα συνεχές (health continuum), που ξεκινά με την ασθένεια και, με πολλά ενδιάμεσα στάδια, καταλήγει στην υγεία.⁴ Κοινό στοιχείο όλων των ορισμών και των απόψεων είναι το γεγονός ότι η υγεία είναι κάτι συνολικό, που δεν αφορά μόνο την οργανική ασθένεια. Όταν οι συνθήκες της ζωής προβάλλουν απαιτήσεις, και δημιουργούν προκλήσεις που απειλούν το αίσθημα της ευεξίας, η απόκριση του ατόμου χαρακτηρίζεται από ένταση και άγχος. Σε τέτοιες καταστάσεις αναφερόμαστε συνήθως με τον όρο 'στρες'.

Ως στρες μπορεί να οριστεί μια κατάσταση που τείνει να εμποδίσει την ομαλή λειτουργία του ανθρώπου. Είναι πλέον κοινός τόπος ότι οι διάφορες συνιστώσες του στρες μπορούν να προκαλέσουν σειρά ανεπιθύμητων αντιδράσεων. Η ψυχολογική συνιστώσα περιλαμβάνει φόβο, στενοχώρια, κατάθλιψη, θυμό. Η φυσιολογική αφορά μεταβολές στη μυϊκή ένταση, στην αρτηριακή πίεση, στον ρυθμό της αναπνοής. Η νευροενδοκρινική αφορά την έκκριση ορμονών στρες, όπως η κορτιζόλη και η αδρεναλίνη, που διεγείρουν την καρδιά και συσπών τα αγγεία. Τέλος, η συμπεριφορική συνιστώσα εκδηλώνεται με αϋπνία, κατάχρηση ουσιών, ξεσπάσματα οργής, πα-

4. Antonovsky Aaron, 'Health, Stress and Coping', The Jossey-Bass publishers, 1979, σσ. 52-69.

θητική συμπεριφορά και μη συμμόρφωση προς ιατρικές οδηγίες.⁵ Από την ικανότητα διαχείρισης του στρες εξαρτάται η διάρκεια και η έντασή του και, κατ' επέκταση, η επίδρασή του στην υγεία. Παρότι αυτό που καθορίζει την αντίδραση του ατόμου είναι κυρίως ο τύπος της προσωπικότητάς του, το περιβάλλον επιδρά επίσης αποφασιστικά.⁶

Τον καθοριστικό ρόλο του στρες στην υγεία και στην περίθαλψη και καθώς και στην ανάγκη αντιμετώπισής του τεκμηρίωσε ο Aaron Antonovsky στο 'The salutogenic model'.

Ο Antonovsky έθεσε το ζήτημα της 'προέλευσης της υγείας' χρησιμοποιώντας τον όρο 'salutogenesis' σε αντιστοιχία με τον όρο 'pathogenesis'. Μετά τη διεξαγωγή επιδημιολογικών ερευνών απέδειξε ότι τα άτομα με χαμηλότερα επίπεδα στρες παρουσιάζουν αυξημένη αντίσταση στην ασθένεια⁷. Πρότεινε, επίσης, ότι θα έπρεπε να μας απασχολεί εξίσου η προέλευση της υγείας όσο και αυτή της ασθένειας.⁸

5. ο.π. σσ. 98-122.

6. Trotin, Christian, 'Το κόστος του stress: Ευρωπαϊκά στοιχεία', Υγιεινή και Ασφάλεια της Εργασίας, τ.19, σ. 24

7. ό.π., σ. 123.

8. Η θεωρία του Antonovsky επικεντρώνεται σε αυτό που ονομάζει 'αίσθηση της συνοχής' (Sense of Coherence). Η τελευταία εκφράζει τον βαθμό στον οποίο έχει κανείς μια δυναμική πεποίθηση ότι το εσωτερικό και εξωτερικό του περιβάλλον είναι προβλέψιμα και ότι η τροπή των πραγμάτων θα είναι λογικά αναμενόμενη. Όταν τα ερεθίσματα που δεχόμαστε από το περιβάλλον δεν έχουν νόημα και ο κόσμος δε γίνεται κατανοητός, τότε οι πιθανότητες να ικανοποιηθούν οι προσωπικές ανάγκες ελαχιστοποιούνται, με αποτέλεσμα τη διαταραχή της 'αίσθησης της συνοχής'. Σύγχρονες έρευνες της Νορβηγικής Δημόσιας Περίθαλψης με επίκεντρο τη θεωρία του Antonovsky αποδεικνύουν μια ισχυρή σχέση μεταξύ της 'αίσθησης της συνοχής', της υγείας και της ποιότητας ζωής.

Journal of Epidemiology and Community Health, 'Antonovsky's sense of

Κατά την εισαγωγή ενός ατόμου σε έναν χώρο περίθαλψης επενεργούν αυτόματα στρεσογόνοι παράγοντες, όπως η απομάκρυνση από το οικείο περιβάλλον, η αβεβαιότητα για την έκβαση της υγείας, ο φόβος υποβολής σε εγχειρήσεις και σε άγνωστες διαγνωστικές διαδικασίες που προκαλούν πόνο, ο περιορισμός της κοινωνικής ζωής, η επαγγελματική και οικονομική ανασφάλεια. Νοσηλεία –κατά βάση– σημαίνει στρες.

Το απρόσωπο συνήθως περιβάλλον του νοσοκομείου είναι απότοκο της διαδικασίας κατά την οποία ο έλεγχος της υγείας και του θανάτου έχει προσλάβει επαγγελματικό παρά προσωπικό χαρακτήρα. Για τον δυτικοθερμεμένο άνθρωπο ο φόβος της ασθένειας, του πόνου και του θανάτου είναι ένα πανίσχυρο συναίσθημα. Ο απογυμνωμένος, ψυχρός χαρακτήρας πολλών χώρων υγείας, που ενισχύθηκε από την αλματώδη εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης των τελευταίων δεκαετιών με τα τεράστια συχνά εμβαδά και την απουσία αισθητικής άποψης, πιθανά συνδουλίζουν τον φόβο αυτό.

Η τεχνολογική πρόοδος έχει ιατροκοποιήσει γεγονότα, που εξ ορισμού ανήκουν στην ανθρώπινη φύση, όπως η γέννηση ενός παιδιού, καθώς και καταστάσεις που παρεκκλίνουν από τις κοινωνικές νόρμες, όπως η κατάθλιψη, και έχει παρέμβει στη συνειδητοποίηση και στην αποδοχή του θανάτου.⁹ Όταν ένας άνθρωπος εισάγεται στο νοσοκομείο, απομακρύνεται από την καθημερινή, μη νοσοκομειακή ζωή για να υιοθετήσει τα χαρακτηριστικά κάποιου 'αρρώστου' ή 'τραυματία', δηλαδή, εμπλέκεται σε καταστά-

σεις παθητικές, που εμπεριέχουν την απώλεια του ατομικού ελέγχου μέσα σε μια συνυπάρχουσα αμφιβολία σε ό,τι αφορά την προσωπική του ευθύνη για τη βελτίωσή του μέσα από τη θεραπεία.¹⁰ Παρόλο που η προσωπική δυναμική δεν αντικαθιστά την ιατρική πράξη, η συμβολή της στην αναρρωτική διαδικασία είναι καίρια.

Το περιβάλλον μπορεί να δράσει υποστηρικτικά στην προθυμία και στην ικανότητα που επιδεικνύει κανείς στο να βοηθήσει την ανάρρωσή του. Η μονοτονία ενός δωματίου νοσηλείας, η αδυναμία μετακίνησης σε εξωτερικούς χώρους, η απότομη απώλεια ελέγχου προσωπικών στοιχείων, όπως η ένδυση και οι ώρες ύπνου και φαγητού, αλλά και στοιχείων του περιβάλλοντος, όπως ο φωτισμός και η θερμοκρασία, ο συνωστισμός ασθενών, η αδιαφορία για την αισθητική, η ανία που συνοδεύει τη μακροχρόνια νοσηλεία, η επαναλαμβανόμενη ρουτίνα, η έλλειψη αξιοπρεπών χώρων ανάπαυσης και επικοινωνίας δεν αναχαιτίζουν απλώς την προσωπική δυναμική αλλά αποστερούν τον ασθενή από κάθε είδους ανακούφιση και εξαντλούν τα ψυχικά του αποθέματα.

Η αναφορά στο περιβάλλον της περίθαλψης και στη δυνατότητα να επηρεάζει τον χρήστη συμπεριλαμβάνει και τους εργαζόμενους, που περνούν εκεί ένα μεγάλο μέρος της ημέρας και της ζωής τους. Είναι οι μονιμότεροι χρήστες των χώρων υγείας και, γι' αυτό, η ικανοποίησή τους είναι εξίσου σημαντική με αυτήν των ασθενών.¹¹ Η απουσία τόπων χαλάρωσης και κοινωνικής συνεύρεσης, η πολυπλοκότητα των χώρων, η απουσία αισθητηριακών ερεθισμάτων,

coherence scale and the relation with health: A systematic review', M. Eriksson and B. Lindstrom, May 1, 2006, 60:376-381

9. Illich Ivan, 'Limits to Medicine', Marion Boyars, σσ. 39-43.

10. Miles Malcolm, 'Art space and the city', Routledge 1997, σ.151.

11. Coles Peter, 'Hospital Arts Centre', DHSS, 1984, σ. 5.

η έλλειψη πρωτοβουλίας στη διαμόρφωση του εργασιακού περιβάλλοντος είναι στοιχεία που επηρεάζουν το προσωπικό, προκαλούν ψυχική κόπωση και, κατά συνέπεια, άμβλυση της εγρήγορσης και μείωση της απόδοσης.¹²

Κλίνες νοσηλείας του 19ου αιώνα.
AKH University Hospital, Βιέννη. (φωτ.: Φ. Βαβύλη)

Monterey Peninsula Hospital, Καλιφόρνια. (φωτ.: Φ. Βαβύλη)

12. Frampton Susan, Giplin Laura, Charmel Patrick, 'Putting patients first', Jossey Bass 2003, σ. 129.

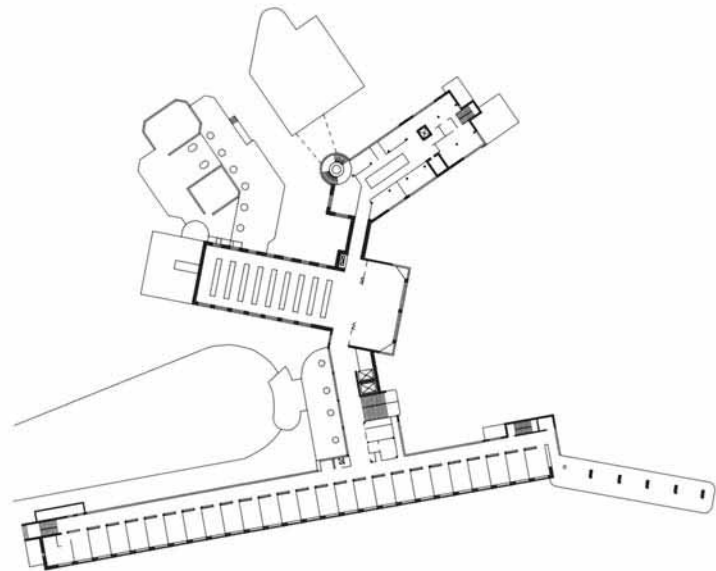

Ανάρρωση Et Περιβάλλον

Φανή Βαβύλη

Τα άτομα είναι συνήθως εξαιρετικά επιλεκτικά στη διαμόρφωση του προσωπικού τους χώρου (κατοικία, συσκευές, αυτοκίνητο κ.ο.κ.). Είναι γεγονός ότι οι ποιότητες του περιβάλλοντος μας επηρεάζουν βαθιά. Η επίδραση αυτή θα έπρεπε να μας απασχολεί περισσότερο όταν βρισκόμαστε σε διαδικασία ανάρρωσης, η οποία αποτελεί σύνθετη λειτουργία και δεν περιορίζεται μόνον στην οργανική παρέμβαση. Το περιβάλλον των περισσότερων χώρων υγείας επικεντρώνεται στο παθογόνο στοιχείο. Υπάρχει, ωστόσο, διαφορά ανάμεσα στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προωθεί την υγεία και την ευεξία και σ' αυτό που είναι προσανατολισμένο αμιγώς στην ασθένεια και στην αντιμετώπισή της.

Η άποψη ότι το περιβάλλον θεραπείας δρα υποστηρικτικά στην υγεία συναντάται ήδη στα αρχαία Ασκληπιεία, όπου οι συνθήκες παραμονής, διαβίωσης και νοσηλείας συνεισέφεραν κατά το μέγιστο ποσοστό (σχεδόν τα τρία τέταρτα) στη θεραπευτική διαδικασία. Οι διαμένοντες υποβάλλονταν σε άρτια υγιεινή, δίαιτα, έκαναν μασάζ και λουτρά. Ο τόπος που επιλεγόταν για την ίδρυση ενός Ασκληπιείου ήταν πάντα εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς, ενώ η μουσική, το θέατρο, οι διασκεδάσεις αποτελούσαν στοιχείο της καθημερινότητας. Η ισορροπία πνεύματος και σώματος και η ενδυνάμωση του οργανισμού αποτελούσε επιδίωξη των Ασκληπιείων.

Paimio Sanatorium, Φινλανδία.

Αρχιτέκτων: *Alvar Aalto*.

Louna Lahti, *Aalto*, Taschen, 2004, p. 24.

Μια ανάλογη εικόνα συναντούμε στα σανατόρια του περασμένου αιώνα με κορυφαίο το Paimio Sanatorium στη Φινλανδία στο οποίο ο Alvar Aalto, πέρα από λειτουργικές και αισθητικές καινοτομίες, επεδίωξε τον καλό προσανατολισμό αλλά και την απρόσκοπτη θέα στο δάσος ακόμα και από τα κρεβάτια των ασθενών.¹³

Η αμφισβήτηση της νοσοκομειακής κουλτούρας του 20ού αιώνα και η συνειδητοποίηση ότι κάποια μεγάλα νοσοκομεία, όπου δεν αξιολογείται το περιβάλλον νοσηλείας και η ποιότητα διαμονής, είναι λιγότερο αποτελεσματικά σε σχέση με περιβάλλο-

13. Α. Π. Αραβαντινός, *Ασκληπιός και Ασκληπιεία*, Λέων, 1975, σσ. 6-9.

να ανθρώπινης κλίμακας περισσότερο φιλόξενα, έχει από καιρό οδηγήσει κάποιες χώρες στον εξανθρωπισμό των συστημάτων υγείας. Η φιλοσοφία που διέπει τις προσπάθειες αυτές βασίζεται συχνά σε θεωρητικές προσεγγίσεις, που συνυπολογίζουν την

οργανική λειτουργία, τη συναισθηματική και την πνευματική κατάσταση του ατόμου.

Ένα από τα πιο ολοκληρωμένα συστήματα υγείας, που αφορά όλο το φάσμα του συστήματος περίθαλψης (από την ιατρική αντιμετώπιση ως τη συμπερι-

Paimio Sanatorium, Φινλανδία. Αρχιτέκτων: *Alvar Aalto*. Louna Lahti, *Aalto*, Taschen, 2004, p. 25.

Ένα μοντέλο στο οποίο το άτομο αντιμετωπίζεται ολιστικά και συνυπολογίζεται η σημασία του περιβάλλοντος (αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και αρχιτεκτονική εσωτερικών χώρων) και της ποιότητας νοσηλείας στη θεραπευτική διαδικασία εφαρμόζει ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός Planetree στις ΗΠΑ (1978). Συνεργάζεται με νοσοκομεία και κέντρα υγείας για την προώθηση και την εφαρμογή της ‘ασθενοκεντρικής’ (patient-focused) περίθαλψης, πρακτικής που εμφανίζεται σε πολλές χώρες τις τελευταίες δεκαετίες. Ένας αυξανόμενος αριθμός πληροφοριών βασισζόμενων σε έρευνες καταδεικνύει την ικανοποίηση των ασθενών και τη βελτίωση της υγείας, όταν ο χώρος θεραπείας σχεδιάζεται έτσι ώστε να ενισχύει την αξιοπρέπεια και την αυτονομία και, στο πλαίσιο του ‘οικείου περιβάλλοντος’, να επιτρέπει και τη συμμετοχή της οικογένειας στη διαδικασία περίθαλψης. Η ενίσχυση της ατομικής συμμετοχής επιχειρείται με την παροχή πληροφοριών, ακόμα και με την πρόσβαση στους ιατρικούς φακέλους του ασθενή, αλλά και με τη διαφύλαξη προσωπικών καθημερινών συνηθειών, όπως το δικαίωμα να καθορίζει ο ασθενής την ώρα αφύπνισής του, να τοποθετεί αντικείμενά του στον χώρο, να χρησιμοποιεί κοινή κουζίνα, βιβλιοθήκη, καθιστικό, όποτε επιθυμεί. Τέχνες και φύση είναι ενσωματωμένες στο δομημένο περιβάλλον. Υποστηρίζεται ότι χώροι υγείας που σχεδιάστηκαν στην κατεύθυνση των αρχών Planetree χαρακτηρίζονται ως περιβάλλοντα εξανθρωπισμένα και με προσωπικό χαρακτήρα.

Monterey Peninsula Hospital, Καλιφόρνια.
Κεντρική είσοδος, αίθριο νοσοκομείου. (φωτ.: Φ. Βαβύλη)

(<http://www.planetree.org>)

φορά προς τον χρήστη και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος) είναι αυτό της ολιστικής ιατρικής.¹⁴

Σε σχέση με την καταλληλότητα του θεραπευτικού περιβάλλοντος διαπιστώνεται σήμερα μια διχογνωμία ανάμεσα στα high-tech κτήρια υγείας και στο οικείο ή και οικιακό (home like) περιβάλλον. Ωστόσο, η ικανότητα ενός χώρου να ευνοεί την ανάρρωση δεν εξαρτάται από το ύψος του αλλά έγκειται σε μια σειρά από ιδιότητες που προωθούν την ισορροπία στον άνθρωπο. Κάποιες από αυτές είναι:

- Η χωρική άνεση των κτηρίων υγείας με υπέρβαση του σκεπτικού της οικονομίας χώρου, που επιφέρει συνωστισμό και σύγχυση.
- Η δυνατότητα απόσυρσης ή και απομόνωσης καθώς και ύπαρξης προσωπικού χώρου για τον ασθενή.
- Οι ανέσεις, όπως η μείωση του χρόνου παραμονής στον θάλαμο νοσηλείας, η πρόσβαση σε εξωτερικό χώρο, η καλαισθησία και η δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλίας του χρήστη για μικρά καθημερινά πράγματα (όπως, για παράδειγμα, το να μπορεί να ανοίξει ένα παράθυρο, να κλείσει την πόρτα, να καθήσει σε μια καρέκλα ή να μετακινηθεί σε άλλο χώρο).

14. Ολιστική ιατρική είναι ένα σύστημα περιθαλψής που ενθαρρύνει τη συνεργασία ανάμεσα στους ειδικούς που την ασκούν και στους ασθενείς με σκοπό την επίτευξη οργανικής, συναισθηματικής και πνευματικής υγείας. Δίνει έμφαση στην ανάγκη να αντιμετωπιστεί ο άνθρωπος ως ολότητα, καθώς περιλαμβάνει την ανάλυση διατροφικών, περιβαλλοντικών, συναισθηματικών, κοινωνικών, διανοητικών παραμέτρων και τρόπου ζωής και περιλαμβάνει όλους τους δυνατούς τρόπους διάγνωσης και θεραπείας. Η ολιστική ιατρική επικεντρώνεται στην προσωπική προσπάθεια κατάκτησης ισορροπίας και ευεξίας. Παρεμφερείς όροι είναι η 'εναλλακτική' και η 'συμπληρωματική' ιατρική (<http://www.holisticmed.com/whatis.html>).

- Η δυνατότητα επικοινωνίας που εξασφαλίζεται με την πρόβλεψη χώρων ξεκούρασης για προσωπικό και ασθενείς αλλά και διά μέσου της ευαισθητοποίησης προσωπικού και διοίκησης σε θέματα που αφορούν την αντιμετώπιση του ασθενή.
- Η ποικιλία κατά το διάστημα νοσηλείας, η οποία αφορά –μεταξύ άλλων– την επαφή με τη φύση αλλά και τις τέχνες (βλ. επίσης Scher, Peter, 'Patient-focused Architecture for Health Care, The Manchester Metropolitan University, 1996, σσ. 18, 26).

Ιαματικά λουτρά στο Val της Ελβετίας.
Αρχιτέκτων Peter Zumthor.

Architectural Review. August 1997, no 1206, σσ. 42-49.